

factual material on the regional history, in particular Podilia. But at the same time the Polish scholars considered the history of Podilia as an integral part of the Polish state, contrary to the national interests of the Ukrainian people and Ukrainian historical science.

Keywords: Podilia, the Polish historians, the Polish regional ethnographers, research

Halecka Y. HISTORIA PODOLA W PRACACH POLSKICH UCZONYCH I KRAJOZNAWCÓW I POL. XIX WIEKU

Zrobiono przegląd badań Podolskiego regionu w pierwszej połowie XIX wieku przez polskich uczonych i krajoznawców. Analizowane są główne prace i konceptualne zasady autorów, a o niektórych z nich podaje się biograficzne wiadomości. Rozpatrzono udział polskich uczonych w zakładanie podstaw współczesnego krajoznawstwa. Badania podolskiego regionu były prowadzone przez nich w ramach romantycznej historiografii, która panowała w europejskiej historycznej nauce w pierwszej połowie XIX wieku, i na ograniczonej źródłanej bazie. Wspomniani wyżej polscy historycy ukrajoznawcy swoimi pracami znacznie wzbogacili archeograficzną bazę, rzadko spotykanym faktycznym materiałem uzupełnili regionalną historię, w szczególności Podole. Polscy naukowcy zaczęli rozpatrzenie historii Podola jako nieodłącznej części Polskiego państwa, że przecząc narodowym interesom ukraińskiego ludu i ukraińskiej historycznej nauki.

Słowa kluczowe: Podole, Rzeczpospolita, Kamieniec Podolski, naukowiec, etnograf, praca.

УДК 930.24 (438) “18/19”

Ковшун Л.І.,
аспірантка кафедри історії
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»,
магістр східноєвропейських студій
Варшавського Університету

ПОЗИТИВІЗМ ТА ПЕСИМІЗМ У СИНТЕЗИ МІХАЛА БОБЖИНСЬКОГО «DZIEJE POLSKI W ZARYSIE» (1879)

В історіографічному дискурсі польський історик Міхал Бобжинський, як представник краківської історичної школи, отримав імідж песиміста та консерватора. У своїй статті автор аналізує погляди Міхала

Бобжинського, висвітлені в синтезі «Dzieje Polski w zarysie» (1879), які могли стати причиною звинувачень в песимізмі, а також знаходить прояви позитивістської наукової методології, що свідчать про історіографічне новаторство Бобжинського та методологічний еkleктизм, який не був характерний для його попередників з краківської історичної школи.

Ключові слова: *Міхал Бобжинський, польська історіографія кін. XIX ст., краківська історична школа, консерватизм, позитивізм, песимізм в історичній науці.*

Міхал Бобжинський народився у 1849 році і був справжнім дитям своєї епохи. Він виріс у Кракові, в родині лікаря, отримав добру освіту в гімназії св. Анни, а 1867 році вступив на правничий факультет Ягеллонського університету [9, с. 22]. Саме в цей час австрійська влада проводить низку реформ, спрямованих на модернізацію країни, зокрема після підписання Австро-угорського компромісу Королівство Галичини та Лодомерії дістало автономні права, а отже, політична платформа краківських консерваторів довела свою успішність. Від 1870 р. мовою викладання в Ягеллонському університеті офіційно стає польська, витісняючи німецьку, а разом з нею і німецьких викладачів. Це відкривало сприятливі перспективи для кар'єри честолюбивого юнака, і єдине, що для цього вимагалось, – це наполеглива праця, тим більш, що в обраних ним дисциплінах майже не було серйозної конкуренції.

Бобжинський, який обрав своєю спеціальністю право, пізніше згадував, що це було зумовлено особистою неприязню до історичної кафедри Ягеллонського університету [4, с. 60-61], але зрештою вибір виявився успішним, привівши молодого вченого до німецької правничої школи, де й сформувався його погляд, згодом викладені в історичній синтезі. Бобжинський захистив габлітаційну працю та здобув звання доктора правничих наук досить рано – у 1873 р., коли йому ще не виповнилося 24 років, і невдовзі потому виїхав у наукове відрядження до Німеччини для дворічного навчання на правничих студіях Рудольфа Зома (1875–1877 рр.). За спостереженням Анджея Скушпека, Бобжинський вважав за необхідне знання права інших країн [11, с. 650], а крім того, прагнув у перспективі зайняти на

краківській кафедрі права місце недостатньо компетентного правознавця, колишнього генерала австрійської армії Гіртлера. Показово, що на випадок, якби цього не вдалося зробити, Бобжинський розглядав варіант працевлаштування у Львівському університеті, намагаючись розвідати ситуацію у другій галицькій столиці [9, с. 37].

Після навчання в Німеччині, Міхал Бобжинський серйозно роздумував над поєднанням двох дисциплін – права та історії. Слідуючи за позитивістськими гаслами, він уявляв історичне дослідження як прискіпливе вивчення джерел, з особливою увагою до деталей. Але для того, щоб опис минулого не завершувався збиранням фактів, він мусить спиратися на ширшу основу, яку Бобжинський задекларував так: «Праця історика є нічим іншим, як збиранням історичних фактів і застосуванням до них результатів соціальних та політичних наук» [3, с. 77-78]. За слушним спостереженням Анджея Фелікса Грабського, Бобжинський настільки захопився духом позитивізму, що прийняв його крайню версію «номотетичного соціологізму», тобто переконання у можливості відкрити закони функціонування суспільства так само, як і закони природи, а позаяк історія демонструє лише окремі принципи розвитку в конкретних умовах, то виведення її загальних законів належить суспільним наукам, так би мовити, «більшого масштабу» [5, с. 328-329]. Саме з огляду на це, як писав Бобжинський, «праця історика повинна служити розвитку соціальних та політичних наук» [3, с. 12-13]. Категоричність цього судження власне й стала причиною бурхливої критики, адже позитивістський інструментарій не був чужим ані Шуйському, ані Смольці, проте історичний цех не бажав втрачати своєї першості, перетворившись лише на "корисних помічників", що постачають приклади з минулого для доведення законів, що їх відкрила якась із нових наук. Історія повинна була допомагати не тільки розвитку суспільствознавчих наук, а й формуванню політичного світогляду, адже саме в цій науці можна знайти низку фактів, які б ілюстрували правильність тієї чи іншої політичної програми.

Тому навіть суто наукові концепти, оприявлені в синтезі «Dzieje Polski w zagysie» (1879 р.), Міхал Бобжинський обігрував із політичної точки зору, формуючи таким чином ідеологічну основу для своєї майбутньої діяльності в урядових колах Габсбурзької Галичини.

Однією з найяскравіших апеляцій, запозичених позитивістами з природничих наук, була «боротьба за існування» /в оригіналі «walka o byt» – Л.К./ . На сторінках синтези Бобжинського Польща змушена постійно доводити ворогам свою спроможність вистояти за будь-яких несприятливих умов. Чи не кожна війна є екзистенційно важливою, як у випадку Грюнвальдської битви 1410 р., коли Польща і Тевтонський Орден «понад сто років готувалися до смертельного бою» [2, с. 183], або ж у боротьбі зі своєю єдиною супротивницею Швецією наприкінці 1580-тих [2, с. 414]. Були часи, коли молода держава «мала смертельних ворогів серед усіх своїх сусідів» [2, с. 83]. Проте, бувало й так, що її боялися як найбільшу загрозу: «На шлюб Ядвіги й Ягайла не забули запросити й Великого Магістра Тевтонського ордену, аби тим самим продемонструвати йому, що вже настав той час, коли він повинен або скоритися об'єднаній Литві й Польщі, або ж стати до битви не на життя, а на смерть» [2, с. 175].

Варто зазначити, що в шати «боротьби за існування» Бобжинський дуже часто одягає протистояння з німцями [2, с. 181], натомість контакти з Руссю демонструють польську «життєву силу» («siła żywotna»): наприклад, саме так представлено приєднання Червоної Русі, в якому ця «сила» проявила себе найвиразніше [2, с. 162]. Козацьке повстання теж було справою «великою і життєвою», бо носило в собі «соціальний, релігійний і політичний зміст» [2, с. 376-377].

Згідно з традиційною метафорику, Бобжинський представляє свою країну як живий організм, що може вижити тоді, коли його володаря наділено непересічною вітальною силою (репліка неоромантизму), а також коли в нього є політична мета, яка провадить державу до прогресу (репліка

позитивізму). Останній маркується в категоріях цивілізаційного поступу. Так, коли в XIII ст. в Русі занепадають принципи одноосібної влади, а династія розпорошується, то монгольська навала без перешкоди «гамує своїм варварським впливом природний розвиток */руських князівств. – Л.К./* і обриває їхні зв'язки з цивілізованим світом» [2, с. 233]. З іншого боку, прогрес неможливий без свободи, але свобода дістається лише за розумного врядування. Наприклад, литвини, які запозичили феодальну організацію від русинів тоді, коли та вже була застарілою, не зуміли вповні досягнути розвитку; «відштовхуючи західну цивілізацію», засвоєну в XIV ст. Польщею, литовські князі передали владу до рук незліченного боярства, а відтак, «ніхто не мав свободи, бо не мав опіки держави» (репліка історичного мислення Ранке). «Стосунки такого роду, – пише Бобжинський, – зміцнювали дух карності та послуху, сприяли сильній военній організації, але гамуючи дух свободи і самостійності, гамували також вищий розвиток та справжній прогрес» [2, с. 177].

Прогрес, за Бобжинським, вимагає постійного оновлення; розвиток неможливий без нових ідей, нової влади, що штовхає до кращої політичної організації. Брак саме так витлумаченого прогресу позначає усі важкі для Польщі періоди: наприклад, перед козацьким повстанням Хмельницького «Польща сяjala тільки тим, що залишалось від давнього сяяння, але не була в стані народжувати нові думки» [2, с. 363]. Разом з тим, розвиток має бути поступовим, не вдається наростити силу, простуючи наввипередки із можливостями. Прикладом подібної ситуації, за оцінкою Бобжинського, стало вбивство в XI ст. краківського єпископа Станіслава королем Болеславом Сміливим: воно принесло Польщі ідею свободи від монаршого всевладдя, але ідея ця була завчасною. «Чи не кращим був для тогочасної Польщі, – риторично питає історик, – отой абсолютизм перших Болеславів, який утримував напівдикє суспільство в тисках фізичною силою? Чи суспільство могло розсудливо скористатися тією ідеєю свободи?» [2, с. 91]. Те саме бачимо в

сюжеті про отримання шляхтою самоврядних прав: за Бобжинським, це сталося надто рано, бо розхитало країну, знаменуючи перші симптоми її занепаду.

Схожі ознаки вітальності й прогресу Бобжинський прикладає не лише до Польщі, а й до інших країн. Наприклад, він захоплюється Іваном Грозним, який, за його висловом, відкрив «нову еру в історії Північної Русі» [2, с. 234], а розлад у Московському царстві періоду Смути пов'язує із вгасанням династії: «Врятувати її /*Москву*. – *Л.К.*/ від знищення могла тільки нова сильна династія» [2, с. 353].

Утім, здійснювати «сильне правління» може лише той володар, який дбає про загальне благо та освіту. До таких Бобжинський відносить Казимира Великого – одного з найулюбленіших героїв польської історії, бо той «дбав про духовні потреби народу» і ширив «не тільки моральність, а й освіту». Не обійдено увагою й значущості права: «Наука, яку підтримував Казимир Великий, мала виключно практичний напрямок», і хоч вона «не створила жодної літератури», зате «тогочасні доктори й магістри римського та канонічного права /.../ стоять при боці короля» [2, с. 160]. Право «рятувало короля й державу» в питаннях владного устрою, тож не дивно, що «прагнучи розширити той рятівний вплив науки, особливо правничої, Казимир з дозволу папи Урбана V закладає у 1364 р. університет у Кракові за прикладом Болонського. Не було в ньому ще теології, зате правничу науку висунуто на перший план» [2, с. 161]. Саме розвиток правничої науки допомагає Польщі зайняти домінуючу позицію в Центральній Європі.

Віддавши шану правничій науці, Міхал Бобжинський занурюється в історичні паралелі та поради. Тільки потрапивши в орбіту цивілізованих держав і перейнявши від них тенденції розвитку, Польща стає «історичною», натомість литвини, здавна оселені в пушах над Німаном, перебували «в дикунстві й мороці історії», аж доки над берегами Балтики не осіли два німецьких ордени, що «пробудило їх /*литвинів*. – *Л.К.*/ до історичного життя» [2, с. 175-176]. Занепад Польщі за Зигмунта III

охарактеризовано, серед іншого, ще й як «убивство історичної правди»: «Цензура /.../ вбила історіюписання, яке єдине могло ще відкрити очі народу на його помилки і показувати злочини та нищість окремих осіб» [2, с. 364]. Апеляція до рятівної «правди історії» (романтична репліка) доповнюється нагадуванням про функцію історії як *magistra vitae*. Наприклад, жорстокі козацькі повстання, пише Бобжинський, почалися з провини поляків, і про ці війни «польські історики раді були б промовчати, добре відчуваючи, що перемоги над козаками не приносять шани державі й народу» [2, с. 366], проте цю важку сторінку треба ретельно і «безсторонньо» вивчати, щоб винести урок на майбутнє. Утім, позитивіст перемагає, тож його рецепт доброго дослідження нагадує, що «істориком не можна бути поетом, не можна йому оцінювати справи і людей за художніми почуттями, намірами і думками, а тільки на підставі вчинених дій і фактів» [2, с. 373-374]. Загалом же, за підсумковим вердиктом Бобжинського, «історик, який вдивляється глибше в минуле, не може підтримувати зітлілий організм Речі Посполитої і його засліплених прихильників, а повинен рішучо оцінити сторону кожного державного повороту, що походить чи то від короля, чи від наймудріших людей з народу» [2, с. 399].

Одним з головних об'єднуючих мотивів праць істориків краківської історичної школи вважали «песимізм». Це метафоричне й неусталене поняття мандрує з однієї історіографічної праці до іншої, наповнюючись різними значеннями. Першим це окреслення ужив Вацлав Собеський, який вважав підставою песимістичного забарвлення праць краків'ян атмосферу їхнього міста, тобто річ ефемерну, яка не піддається чіткому визначенню [14, с. 571-573]. Пізніше звинувачення у песимізмі набуло конкретніших ознак. Зокрема, на думку Яна Адамуса, песимізм став наслідком заперечення романтичної візії польської історії, передусім відмови від представлення Польщі як «*Chrystusa narodów*» – жертви, вільної від усякої провини [1, с. 12]. Це дозволяло вписати «песимізм» у контекст позитивістської боротьби за віднайдення «історичної

правди». Для прикладу, Анджей Грабський стверджував, що власне засвоєння позитивістського понятійного апарату і зумовило найбільш песимістичну оцінку польського історичного процесу [5, с. 324]. За Марцелієм Гандельсманом, Бобжинський боровся із самооманою, яку поляки «виростили» з неправдивої історії, і впав у протилежну крайність – полишення надій на відбудову самостійної держави [6, с. 351-352]. Подібну думку висловлює й антагоніст Гандельсмана Владислав Смоленський: занепад польської держави, за його оцінкою, був основним питанням, яке хвилювало всі історичні школи, і коли краків'яни почали боротися із лелевелівським романтизмом, то впали в «крайній песимізм». Його природа, вважає Смоленський, полягала в тому, що «катастрофу занепаду було вжито для висвітлення подій у зворотньому напрямі», й це «наповнило погляд на найвіддаленіші епохи минулого песимізмом» [13, с. 155-158]. Але чи дійсно синтеза Бобжинського носить реверсний характер? Спробуємо це перевірити, простуючи від опису Речі Посполитої XVIII ст. в зворотньому напрямі – до попередніх епох.

За Бобжинським, на початку XVIII ст. Польща опинилася між трьох централізованих абсолютистських держав, які досягли неабиякої мілітарної потуги, натомість для неї самої пацифікаційний сейм 1717 р. повністю перекрив шлях до модернізаційних реформ [2, с. 422].

Піднесення сильних наддержав-сусідів зумовило їхній інтерес до слабкої держави, яка не могла чинити опору. Бобжинський постулює, що слабкість Польщі була свого роду політичним маневром – спробою «зникнути з очей» міцних супротивників у марній надії, що війни точитимуться між ними. Та наслідки виявились невтішними, тож уся історія XVIII ст. постає як «суцільний образ грубого матеріалізму, позбавлений світла» [2, с. 423], ознаки чого Бобжинський перераховує в кількох площинах.

Почати варто з характеристики освітньої сфери, надзвичайно важливої для позитивістських уявлень про прогрес, живцем

перенесених із просвітницької віри в «світло розуму», яке змінить людство завдяки поширенню освіти. Бобжинський, шанувальник німецької науки та системи знань, вбачав витoki польських проблем у застарілому вітчизняному шкільництві. Станом на XVIII ст., пише він, Ягеллонський університет переживав занепад, протестантські школи зникли, Замойська академія втратила фінансування, тож безальтернативними монополістами польської освіти стали єзуїти. Хоч у синтезі визнано заслуги єзуїтських навчальних закладів наприкінці XVI ст. [2, с. 315-320], проте в добу наукового прогресу вони перетворилися на шкідливе гальмо, яке виштовхало Польщу на узбіччя європейської культури: «Єзуїти занадто були поляками, занадто мало користувались своїм космополітичним зв'язком і, приймаючи його шкідливі сторони, не навчилися приймати корисних. Польська провінція, яку вони створили, лишилася самотньо стояти на узбіччі, і ніколи не мала в самому Товаристві великого миру, не знайшла в ньому точки опори, а польські єзуїти разом із цілим своїм народом впали у прірву занепаду» [2, с. 425].

Можемо зауважити, що інвективи в бік Товариства Ісуса носять цілком «стандартний» характер, віддзеркалюючи загальну тенденцію XIX ст., оприявнену на безлічі рівнів, аж до словникового включно [12, с. 174]. «Збочена» наука польських єзуїтів знищила будь-які ознаки освіченого суспільства, а колись поважну літературу, перетворила на неоригінальні книжки. Великі праці епохи є лише проявами доброї, але некритичної ерудиції, а подеколи «саська література зрештою плодила такі потворні дивацтва /.../, суміш нонсенсів і маячні, якими тим не менш захоплювалася шляхта» [2, с. 426].

Затаврувавши єзуїтів, Бобжинський не попускає і польській шляхті, бо та не відправляла своїх синів за кордон навчатися «кращих і здоровіших політичних понять» [2, с. 424], адже це завадило б порядкувати країною по-старому. Критики Бобжинського, що обстоювали романтичну візію самодостатності, називали ці міркування Бобжинського

«теорією польського самогубства» [5, с. 349, 353]. а поет Адам Асник навіть дійшов висновку, що історичний фаталізм виник від надмірного захоплення німецькою наукою [5, с. 352].

Розпочавшись у науці та освіті, занепад, як пише Бобжинський, призвів до політичного індивідуалізму шляхти, поширився на релігію та економіку. Не було жодної сфери-винятку, усе логічно провадило до катастрофи. У синтезі ці явища виступають як взаємопов'язані: селяни «втратили рештки людської гідності»; шляхта й духовенство «морально занепали» та «зматеріалізувалися»; магнати й вищі ієрархи Церкви стали дбати лише про власне збагачення, активно сприяючи «політичній анархії» [2, с. 428-429]. З кожним соціальним щаблем гріхи зростають у геометричній прогресії, однак Бобжинський не вважає аристократію винуватцем усіх бід. Відмовляючись від традиційної для попередньої польської історіографії персоніфікації зла, він прагне, як і належить позитивістові, описати минуле *wie es eigentlich gewesen* – з усіма позитивними та негативними сторонами. Інша справа, що така нейтральність йому не надто вдається. Хоч він періодично, сказати б, «згадує» про свою мету писати «об'єктивно», проте насправді раз за разом оцінює своїх героїв за критерієм, чи пішли на користь Польщі їхні діяння чи, навпаки, зашкодили. Це призводить до суперечливих характеристик у змалюванні однієї й тієї самої людини чи навіть події, наприклад, дотепний оксюморон щодо Болеслава Кривоустого, який «відважився на несміливий крок» [2, с. 105]. Схожа ситуація і з магнатами періоду поділів Речі Посполитої: Потоцькі, наприклад, з одного боку, уособлюють зіпсовану олігархію, але з другого, вони «відчували політичну залежність, в яку потрапила держава, і прагнули покінчити з нею» [2, с. 431].

Будь-які спроби позитивних змін, констатує Бобжинський, закінчувалися невдачею, і він доволі чітко прописує її причини. Перша – це «повна апатія народу» [2, с. 423], тобто незацікавленість у політичному житті країни, а отже, руйнація суспільного блага. Поляки, на думку історика, переймалися

лише приватними справами, жадобою збагачення та зміцненням свого становища. Відсутність єдності і раніше приводила Польщу та сусідні держави до катаклізмів: у XII ст. відбувся фатальний розподіл спадщини між синами Болеслава Кривоустого [2, с. 114], у XIII ст. роздрібнені князі П'ястівської династії не вистояли проти монгольської навали [2, с. 121], а розпад Київської Русі на окремі князівства в XI ст. припинив її подальше існування [2, с. 153].

Друга причина – це брак енергійного володаря, який організував би народ та допровадив його до цілі. Як видається, ключовим поняттям для Бобжинського у цьому сюжеті виступає «співпраця»: народ повинен підтримувати володаря, а той, своєю чергою, мусить усвідомлювати свою політичну місію та мати енергію для її здійснення. У синтезі наведено кілька прикладів політики, що виявлялася невдалою через брак одного з цих елементів. Так, хоч Болеслав Сміливий успішно об'єднав країну, проте він не поставив перед собою політичної мети [2, с. 89]; у міжусобній боротьбі синів Болеслава Кривоустого Мешко Старий мав ціль та енергію, проте не зміг добитися підтримки народу, а Казимир Справедливий «не мав необхідної енергії» і підкорився Церкві [2, с. 109].

Потреба сильної влади проходить лейтмотивом синтези крізь усі періоди польської історії, проте її брак не завжди акцентується як головна причина негараздів. Так, коли ми спустимося від «катастрофи XVIII ст.» вглиб, у кінець XVI – XVII ст., то натрапимо аж на три пояснення – занепад толерантності, виродження письменства до панегіризму і закріпачення селян: «З'явилися, натомість, три нові напрямки, і важко зрозуміти, який з них був найстрашніший. Одним з них була нетолерантність /.../. */В літературі. – Л. Л./* гине усяке відчуття справжніх почуттів і краси, а натомість розпочинаються велетенські стоси панегіриків /.../. Третім символом внутрішнього занепаду стала неволя селянського люду» [2, с. 363-365].

Полишивши на боці «панегіризму» як типову оцінку

літературного процесу доби Бароко, що його в XIX ст. ще не «відкрили», звернемо увагу на випадок щодо «занепаду толерантності», опосередковано адресований Лелевелю. За ним вочевидь ховається заперечення романтичної візії, згідно з якою Польщі вдалося стримати наростання агресії, бо представники всіх віросповідань тут користувалися однаковими політичними правами [7; 15 с. 262]. Цілком протилежно до цього Бобжинський вважає, що нетолерантність могла стати корисним інструментом побудови сильної влади упродовж XVI ст., але можливість було втрачено, тож коли на початку XVII ст. справи віри потрапили до рук «темного, фанатичного натовпу», то це стало тільки приводом до того, аби знищити «будь-яку самостійну думку» [2, с. 363-364]. Селянська ж проблема у Бобжинського тісно пов'язана з теренами Русі та початками козацтва і, акцентуючи увагу на козацтві, історик, по суті заперечував романтичний міф про «шаленство» і «войовничість» сусіднього народу, який міцно усталився в художній літературі першої половини XIX ст., накладаючи специфічні конотації на сприйняття України [8, с. 440-444].

Декларування кількох причин і ознак занепаду зумовлене, як видається, з одного боку, ідеологічною позицією Бобжинського як прибічника політичної платформи краківських консерваторів і адепта сильної влади та органічної праці [10, с. 37], а з другого – як історика, що прагне протиставити новий науковий підхід «застарілим» тезам своїх колег по краківській школі. На це, серед іншого, вказує ціла низка концептуальних розбіжностей між його текстом і творами решти краків'ян. Так, Бобжинський пише про моральний занепад Церкви, підважуючи тим самим твердження Калінки та Шуйського про Церкву як моральний орієнтир польської нації. Варто нагадати, що обидва згадані історики досить гостро сприйняли ці новації: Калінка закинув молодому авторові «моральний і релігійний індіферентизм» [5, с. 310], а Шуйський заявив, що причиною оприявленого в його творі «фатального песимізму» став «матеріалізм» позитивістського зразка [5, с. 315].

Захисники Міхала Бобжинського від звинувачень у песимізмі, своєю чергою, спиралися на тезу Вацлава Собеського, згідно з якою історик, описуючи помилки минулого, сприяє їх уникненню в майбутньому. До певної міри цьому старому як світ розумінню функцій історії як *magistra vitae* слідує Бобжинський, закликаючи читача тверезо поглянути на «наші помилки і вади», але разом з тим скористатися великими та яскравими прикладами минулого: «Ми не належимо до тих, хто демонструючи наші помилки і вади, думають, що цього достатньо. /.../ Користуючись сумним досвідом і своїми шкодами, ні на хвилину не забуваймо, що нам набагато більше потрібно користуватись власними прикладами великих, освячених історією осіб» [2, с. 451].

Утім, попри цей заклик, негативні сторінки історії в книжці переважають, і польському читачеві треба було докласти чимало зусиль, аби віднайти події та постаті, які б його радували. Отож схоже, що синтеза дійсно задумувалася як контрастний душ після романтичного славослів'я, а відтак недаремно заслужила славу «песимістичної», хоч навряд чи можна прийняти тезу Смоленського про механічне перенесення Бобжинським ознак занепаду XVIII ст. на всі попередні епохи. Застереження викликає і погляд на «песимізм» як об'єднуючий концепт для краківської історичної школи: Калінка і Шуйський теж протиставляли свою «песимістичну» концепцію романтичній візії польського минулого, але в абсолютно інакший з методологічного погляду спосіб. Зіставлення історіографічних характеристик із текстом синтези Бобжинського дозволило поставити під сумнів спрощені та одномірні оцінки праці, якій насправді притаманний методологічний еkleктизм. Так, позитивістська налаштованість Бобжинського постала радше як декларативний намір написати «об'єктивну» історію: дотримуючись позитивістських гасел прогресу, автор наповнює свій текст оціночними акцентами та репліками романтичної візії минулого. Порівняння текстів синтез Шуйського і Бобжинського показало, що «песимізм» у змалюванні польської

історії був набагато промовистішим у Шуйського: той угледів прояви занепаду ще в добу правління Ягеллонів XIV – XV ст., тоді як Бобжинський переніс це на кінець XVI – XVII ст., і навіть окреслив причини – суспільна апатія та відсутність сильної влади.

Аналіз реплік політичних ідеалів Бобжинського, показав, що автор синтези бачив у минулому передусім взірці на потребу сучасності. Його «програма» історії конструює такий її образ, що може стати корисним для організації суспільства в умовах політичної залежності. Головними її структурними елементами є сильна влада та «органічна праця»: лише подібне поєднання здатне підготувати ґрунт для переходу від корисливого магнатського свавілля до формування політично свідомої спільноти, хай навіть під берлом чужого керманіча. «Органічна праця», у баченні Бобжинського, передбачала поступове вдосконалення суспільних інститутів. На думку вченого, розпочати її варто було б з адміністративної реформи, яку лобіювали наприкінці 1870-х рр. краківські консерватори. На його переконання, до згаданих перетворень мали долучитись не лише поляки, а й усі народи, що жили в Галичині. Подібний підхід якнайкраще допомагав історикові та майбутньому політику описати злободенне протистояння краківських консерваторів із багатими землевласниками Східної Галичини та заручитися таким чином підтримкою представників різних національних груп, які мешкали в регіоні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Adamus Jan. O stanowisku Bobrzyńskiego w dziejopisarstwie polskim / J. Adamus // Odbitka z «Przewodnika Historyczno-Prawnego. Rocznik V». – Lwów: Pierwsza związkowa drukarnia we Lwowie, 1937. – 16 s.
2. Bobrzyński Michał. Dzieje Polski w zarysie. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1879. – 495 s.
3. Bobrzyński Michał. Dzieje Polski w zarysie/ Wyd. 3, zwiększone. – Т.1. — Warszawa: Gebethner i Wolff, 1887. – 376 s.
4. Bobrzyński Michał. Szkice i studja historyczne. – Т. 1. – Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1922. – XIII, 257 s.
5. Grabski Andrzej Feliks. Orientacje polskiej myśli historycznej: Studia i rozważania. – Warszawa: PWN, 1972. – 430 s.

6. Handelsman Marcei. Bobrzyński jako uczoney / M. Handesman // Przegląd Historyczny. – Seria II, T.13 (T.33). – Warszawa: Rynek Starego miasta 31, 1936. – S. 341–361.
7. Janion Maria. Romantyzm: Studia o ideach i stylu. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969. – 361 s.
8. Kozak Stefan. Hajdamaczyzna // Słownik literatury polskiej XIX wieku / Pod red. Józefa Bachórzea i Aliny Kowalczykowej. – Wrocław - Warszawa - Kraków, 1991. – S. 440-444.
9. Łazuga Waldemar. Michał Bobrzyński: myśl historyczna a działalność polityczna. – Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, 1982. – 278 s.
10. Maternicki Jerzy. Historia i historycy: studia i szkice historiograficzne. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – 294 s.
11. Skrzypek Andrzej. Michał Bobrzyński jako organizator nauki i wydawca źródeł // Kwartalnik Historyczny. – Nr 3, 1978. – S. 643-656.
12. Słownik Języka Polskiego. – T.2. H-M. / Pod red. Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego, Władysława Niedzwiedzkiego. – Warszawa, 1902. – 1074 s.
13. Smoleński Władysław. Szkoły historyczne w Polsce: Główne kierunki poglądów na przeszłość. – Warszawa, 1898. – 160 s.
14. Sobieski Waclaw. Optymizm i pesymizm w historiografii polskiej // Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego 1775-1918 / Red. M.H. Serejski. – Warszawa: PWN, 1963. – S. 560-579.
15. Wierzbicki Andrzej. Historiografia polska doby romantyzmu. – Wrocław, 1999. – 497 s.

Kovshun L. POSITIVISM AND PESSIMISM IN MICHAŁ BOBRZYŃSKI'S «DZIEJE POLSKI W ZARYSIE» (1879)

In the historiographical discourse Polish historian Michał Bobrzyński got an image as a representator of the Cracow historical school, with pessimistic and conservative views. In this article, the author analyzes main concepts of Michał Bobrzyński's synthesis «Dzieje Polski w zarysie» (1879) (The History of Poland in Outline), which allows to discuss the pessimism of his work and to find the examples of using positivistic methodology. Author points on Bobrzyński's methodological innovations and his historiosofical eclecticism, which did not characterize his predecessors from Cracow historical school.

Key words: Michał Bobrzyński, Polish historiography of the 19th century, Cracow historical school, conservatism, positivism, historical pessimism.

Kowszun L. POZYTYWIZM I PESYMIZM W SYNTEZIE MICHAŁA BOBRZYŃSKIEGO «DZIEJE POLSKI W ZARYSIE» (1879)

W dyskursie historiograficznym polski historyk Michał Bobrzyński dostał obraz przedstawiciela krakowskiej szkoły historycznej, pesymisty i konserwatora. W tym artykule autorka analizuje poglądy Michała Bobrzyńskiego w syntezie «Dzieje Polski w zarysie» (1879), które pozwalają podyskutować o pesymizmie jego dzieła

i znaleźć wyraz pozytywistycznej naukowej metodologii, wskazujący na dziejopisarskie innowacji Bobrzyńskiego i jego badawczy eklektyzm, który nie charakteryzował poprzedników Bobrzyńskiego z krakowskiej szkoły historycznej.

Słowa kluczowe: Michał Bobrzyński, polska historiografia XIX wieku, krakowska szkoła historyczna, konserwatyzm, pozytywizm, pesymizm historyczny.

УДК94 334.784(477.41)«18/19»

Жам О.М.,

завідувач науково-дослідного відділу
«Музей хліба» Національного історико-
етнографічного заповідника «Переяслав»

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ПРО БОРОШНОМЕЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО В МАЄТКАХ ПОЛЬСЬКОГО ШЛЯХЕТСЬКОГО РОДУ ГРАФІВ БРАНИЦЬКИХ

В статті здійснено історіографічний аналіз джерел, в яких згадуються млини польського шляхетського роду Браницьких. У ході аналізу джерельної бази теми дослідження визначено роль Браницьких у піднесенні землеробства, борошномельної промисловості XIX – поч. XX ст. на Київщині. З'ясовано, що розвитку млинарства в маєтках Браницьких сприяли великі земельні угіддя, які давали значні врожаї зернових, і наявність необхідних для їх переробки засобів – млинів (парових, водяних, вітряних, кінних).

Ключові слова: *Браницькі, млини, власник, орендар, маєток, шляхта.*

Графи Браницькі, нащадки великого коронного гетьмана Речі Посполитої Францішека-Ксаверія Браницького та графині Олександри Василівни Браницької, поряд із Потоцькими, Сангушками, Смирєнками, Терещенками, Харитоненками та іншими латифундистами були найбільшими земельними магнатами Правобережної України XIX – поч. XX ст. й власниками великої кількості млинів.

В 1774 р. Сейм Польщі ввідав Білу Церкву з навколишніми територіями у володіння королю Станіславу-Августу Понятовському, а той подарував її у вічне володіння К. Браницькому з усім Білоцерківським староством (134 села й